

INKLUZÍVNA KOMUNIKÁCIA¹*Juraj Dolník**Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Bratislava*

DOLNÍK, Juraj: Inclusive Communication. Slovak Language, 2021, Vol. 86, No 1, pp. 3 – 20.

Abstract: The author develops the thesis that inclusive communication is a means of promoting social inclusion as a process of forming a society characterized by freedom, solidarity, equal opportunities, rights and obligations. He focuses on the question of how language communication can contribute to the contextual neutralization of social and cognitive barriers that allow for active participation in public life. His answer is that this is possible by cultivating communication at the reference, relational, self-presentation and appeal levels, because this also cultivates individuals as social, epistemic and self-reflexive subjects. Cultivating the inclusive use of language is about improving the ability of individuals to use the communication potential of language to optimize the ethical, epistemic and self-reflexive realization of social inclusion. Factors that support inclusive communication self-realization are crucial. The author analyzes these factors and sheds light on communication problems associated with social inclusion.

Key words: social inclusion, inclusive communication, social and cognitive barriers, contextual neutralization, self-realization

ÚVOD

V nasledujúcich výkladoch sa rozvíja téma, že inkluzívna komunikácia je prostriedok na presadzovanie sociálnej inklúzie, smerujúcej k inkluzívnej spoločnosti, maximalizáciou demokratizácie individuálnej slobody a participácie a minimalizáciou reštrikcií individuálnej sebarealizácie. Jazyková komunikácia je teda inkluzívna, ak podporuje sociálnu inklúziu ako proces formovania „spoločnosti pre všetkých“, spoločnosti, v ktorej vládne sloboda, solidarita, rovnakosť šancí, práv aj povinností. Inkluzívna komunikácia podporuje sociálnu inklúziu priamo, prakticky – je súčasťou sociálnoinkluzívnych praktík, ktorými sa presadzuje ideológia inkluzívnej spoločnosti. Táto ideológia, ako každá iná, sa navodila a štandardizovala systematickou komunikáciou zameranou na sociálnu inklúziu, ktorou sa stabilizoval takto orientovaný diskurz v sociológii a sociálnopolitickej sfére s výrazným dosahom na školské vzdelávanie. Stabilizáciou sa tu myslí ustálenie tohto diskurzu vo verejnom

¹ Táto práca vznikla s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-01-0176.

živote, nie unifikácia nazeraní na sociálnu inklúziu (ako aj na sociálnu exklúziu alebo kohéziu; porov. napr. Mareš – Sirovátka, 2008; ku kontroverznosti inklúzie v školskej pedagogike porov. napr. Müller – Gingelmaier, 2018). Rozličnosť prístupov ku konceptu sociálna inklúzia nemohla zabrániť tomu, aby sa idea inkluzívnej spoločnosti nestala cieľovým bodom ťažiskovej sociálnopolitickej stratégie v demokratických štátoch Západu vrátane Slovenskej republiky.

Konštantným prvkom v diferencovanom sociálnoinkluzívnom diskurze je uznávanie slobody ako fundamentu inkluzívnej spoločnosti, od ktorej sa odvíjajú ďalšie vlastnosti tejto spoločnosti. Sloboda znamená možnosť sebarealizácie, realizácie svojho interpretačno-pragmatického potenciálu, čo predpokladá najprv získanie negatívnej slobody – odstránenie toho, čo človeka obmedzuje – a potom využívanie možností pozitívnej slobody – stvárňovania vlastného života s jeho ozmyslovaním. Využívanie pozitívnej slobody je indikátorom emancipovanosti, „dospelosti“, svojprávnosti človeka, spočívajúcej v schopnosti riadiť sa vlastným intelektom s optimálnou mierou nezávislosti. Slobodný a emancipovaný človek sa vyznačuje sebauvedomovaním – predpoklad aktivácie subjektívnej vôle k slobode ako korelátu k slobode v objektívnej modalite (sloboda ako objektívna vôľa) – a sebareflexiou, ktorá mu umožňuje mať moc sám nad sebou, a tak konať ako autopojetický subjekt, teda subjekt, ktorý sám reguluje svoje aktivity. Cesta k inkluzívnej spoločnosti vedie cez prekážky, ktoré bránia nastoleniu poriadku s podmienkami na možnú sebarealizačnú slobodu a emancipáciu. Riešenie inkluzívnych problémov je späté s otázkou, ako môže spoločnosť vytvoriť optimálne podmienky na participáciu slobodu jej členov. Participácia býva vyzdvihovaným prvkom v explikácii pojmu sociálna inklúzia, ako to preukazuje táto reprezentatívna definícia: „Sociálna inklúzia je proces, v rámci ktorého dochádza k zabezpečeniu prístupu k príležitostiam a zdrojom nevyhnutným na plnú participáciu na ekonomickom, sociálnom a kultúrnom živote spoločnosti“ (Gerbery – Džambazovič, 2011, s. 27). Ide o demokratizáciu participácie, zahŕňajúcu prekonávanie bariér – sociálnych hraníc, ktoré sa prekonávajú ich kontextovou neutralizáciou: v kontexte sociálnej inklúzie sa vyrovnávajú rasové, národnostné, náboženské, vekové, pohlavné a pod. rozdiely, ktoré sa teda fakticky neodstraňujú, ale neutralizujú. Neutralizácia sociálnych hraníc umožňuje aktívnu participáciu.

VSTUP DO INKLUZÍVNEJ KOMUNIKÁCIE

Jednou z možností, ako vstúpiť do problematiky inkluzívnej komunikácie je sledovanie, ako sa prejavujú jej tri aspekty, a to jej etická, epistemická a sebareflexívna stránka. V prvom aspekte sa odráža objektívne zdôvodniteľný fundamentálny postoj človeka v sociálnom svete, reprezentovaný opisom „všetci patríme k sebe ako slobodné bytosti, ktoré sú si rovné“; idea sociálnej inklúzie vychádza z tohto

postoja etického subjektu. Do druhého aspektu sa premieta potenciálna schopnosť členov spoločnosti, teda to, že platí opis „všetci môžeme aktívne participovať na spoločných životných daniach“; aktívna participácia aktualizuje problém kooperácie jednotlivcov ako epistemických subjektov. Tretí aspekt sa vzťahuje na potenciálnu sebaregulačnú schopnosť človeka vrátane schopnosti zachovávať a rozvíjať vlastné myslenie; v tomto aspekte sa aktualizuje sebareflexívny subjekt, ktorý sa riadi emancipačnou zásadou, že „všetci sa môžeme oslobodzovať od obmedzovaní vlastného racionálneho myslenia“. Z trojaspektovosti sociálnej inklúzie plynie, že primerané riadiace predstavy pri jej realizácii sa prejavujú v troch stratégiách, a to v stratégii dvoch neutralizácií – sociálnej a kognitívnej – a sebareflexívnej akcentácie. Ide o komplex stratégií, zahŕňajúci sociálnopolitickú, inštitucionálnovzdelávaciu, osvetovú a samovzdelávaciu stratégiu.

Keďže stratégie sa realizujú komunikáciou, do pozornosti sa dostáva inkluzívna komunikácia so zreteľom na ne. Dobrý orientačný pôdorys na jej výklad poskytuje všeobecne známy model komunikačného štvorca (Schulz von Thun, 2007). Príjme si, že podľa tohto modelu komunikácia sa realizuje na štyroch úrovniach, a to na úrovni vzťahu medzi komunikantmi, teda na relačnej úrovni, na vecnej úrovni, t. j. na úrovni vzťahu komunikátu k svetu, k vecnej realite, na úrovni sebaaprezentácie a na úrovni apelu odosielateľa na príjemcu. Ak tento model aplikujeme na trojaspektový konštrukt sociálnej inklúzie, je zjavné, že táto inklúzia v jej etickom aspekte je komunikáciou podporovaná na jej relačnej úrovni, v jej epistemickom aspekte na vecnej úrovni a v jej sebareflexívnom aspekte na sebaaprezenačnej úrovni. Na štvrtej – apelovej – úrovni komunikácie sociálna inklúzia je podporovaná v každom aspekte, lebo inkluzívna komunikácia vo všeobecnosti je apelom v duchu inklúzie. Analytický prístup k inkluzívnej komunikácii vedie k jej opisu na týchto úrovniach ako predpokladu reflexie o jej kultivácii.

INKLUZÍVNA KOMUNIKÁCIA NA RELAČNEJ ÚROVNI

Inkluzívna komunikácia v sociálnovzťahovom aspekte zreteľne preukazuje, že takto orientovanou komunikáciou sa prispieva k realizácii toho, čo je zakódované vo výraze *sociálna realita*, označujúcom jeden z predmetných typov praktickej racionality, vymedzených podľa sfér života spoločnosti a človeka (politika, veda, ekonomika, každodenný život atď.). Jeho obsah sa určuje takto: „Jej účelom je dosahovanie vzájomného pochopenia, porozumenia, konsenzu, blízkosti medzi individuami a sociálnymi skupinami; zdokonaľovanie spôsobov a prostriedkov účinnej komunikácie medzi nimi (zahŕňajúc moment vzájomnej tolerancie); formovanie, zdokonaľovanie a pretváranie neštátnych, nepolitických (občianskych) orgánov a inštitúcií ako nástrojov účinného dosahovania sociálnych cieľov; zdokonaľovanie pravidiel „hry“ (a princípov), ktorými sa riadia medziľudské vzťahy individuí, sociálnych skupín

a individuí, sociálnych skupín a inštitúcií v rámci občianskej spoločnosti pri dosahovaní sociálnych cieľov“ (Černík – Viceník – Višňovský, 1997, s. 29). S týmto obsahom korešponduje aj obsah racionality morálky – zahrňte do racionality duchovnej kultúry –, ktorá „sa orientuje na akumuláciu morálnej skúsenosti, na formovanie, zdokonaľovanie a zmenu morálnych vzorov, noriem a ideálov, ktorými sa riadi a kontroluje správanie individuí a skupín v komunite či medzi komunitami“ (op. cit., s. 30). Tento opis sociálnej racionality vyjavuje, že ide o racionalitu sociálnej koexistencie, založenej na princípe solidarity rovnocenných a rovnoprávných subjektov s rovnakými povinnosťami. Racionálny je taký spôsob sociálnej koexistencie, ktorý sa riadi týmto princípom, pričom nejde o arbitrárny princíp, ale o plauzibilne vyargumentovaný fundamentálny riadiaci sociálny faktor. Pôsobenie tohto princípu v sociálnom svete sa prejavuje ako interindividuálna a sociokultúrna solidarita, ako prežívanie aj uvedomovanie si spolupatričnosti jednotlivcami v ich sociálnom styku a ako prežívanie a uvedomovanie si ich príslušnosti k sociokultúrnemu celku. Venujme pozornosť (z priestorového dôvodu len) tomu, čo zahŕňa rámec sociokultúrnej solidarity.

Inkluzívna komunikácia v tomto aspekte sa prejavuje ako interskupinová komunikácia s kontextovou neutralizáciou sociálne znevýhodňujúceho dištinktívneho príznaku. Výraz *interskupinová komunikácia* je modifikáciou výrazu *interskupinové správanie*, s ktorým pracoval sociológ H. Tajfel (1982), dávajúc do protikladu toto správanie s interpersonálnym správaním. Kým v interpersonálnom (interindividuálnom) správaní sa prejavuje individualita aktérov, interskupinovým správaním sa prezentujú ako reprezentanti skupín, ktorí často siahajú po stereotypoch. V tomto reflexívnom rámci výraz *interskupinová komunikácia* sa vzťahuje na komunikačné udalosti, v ktorých aktéri vystupujú so sklonom vzájomne sa vnímať ako zástupcovia skupín a tým aj komunikačne reagovať ako kolektívne subjekty, ktoré odsúvajú svoju individualitu do úzadia. Odindividualizácia subjektu je motivovaná sociálnou dištanciou aktérov, ich sociálne zblížovanie motivuje k interindividuálnej komunikácii. Opozícia interindividuálna : interskupinová komunikácia je, pravdaže, graduálna.

Inkluzívna komunikácia v sledovanom kontexte je solidarizačnou reakciou príslušníkov istej skupiny na sociálnu znevýhodnenosť inej skupiny spôsobenú tým, že sociálne sebarealizačné možnosti členov tejto (inej) skupiny sú obmedzované dominanciou skupiny, ktorá im zámerne či nezámerne bráni uplatňovať ich egalitné právo. Aktéri komunikácie sú reprezentanti zvýhodnenej a znevýhodnenej skupiny, ktorí k nej pristupujú z pozície solidarizačnej kultúry, regulujúce komunikačné praktiky tak, aby aktéri zo znevýhodnenej skupiny preživali, vnímali komunikáciu tak, že sú oslovení ako zástupcovia skupiny, vo vzťahu ku ktorej je neprípustná žiadna forma diskriminačného prístupu. Taká kultúra je navodzovaná solidarizačným dis-

kurzom a štandardizáciou komunikačného konania v spätosti so štandardizáciou zodpovedajúceho myslenia a cítenia s cieľom naturalizovať komunikačné praktiky vylučujúce sociálne znevýhodňovanie nejakej skupiny v rámci sociokultúrneho celku. Týmto praktikami sa neutralizuje interskupinová dištinkcia, ktorá zabraňuje egalitnému zaobchádzaniu so znevýhodnenou skupinou, ktoré je založené na presvedčení o samozrejmosti, že táto skupina patrí k „nášmu“ sociokultúrnemu celku. Naturalizovaná inkluzívna komunikácia z tohto hľadiska prebieha ako interakcia kolektívnych subjektov (jednotlivcov vystupujúcich ako reprezentanti svojich skupín), ktoré sa komunikačne správajú a konajú tak, aby predchádzali aktualizácii vzťahu nerovnosti medzi skupinami a tým obmedzovaniu oslovených v ich účasti na dianie v sociokultúrnom celku. Naturalizácia vedie k stavu, že napríklad právnik so samozrejmosťou pristupuje ku komunikácii s právnickými laikmi v pragmatickom rámci, ktorý sa dá opísať ako „ty ako zástupca právnickej verejnosti – právnický kolektívny subjekt – komunikuješ so zástupcom právnickej laickej verejnosti – laickým kolektívnym subjektom – tak, že sa vyhýbaš tomu, aby sa laik cítil v pozícii nerovného, ktorá ho obmedzuje v účasti na rozhodovaní“. V kontexte tohto výkladu je dôležité, že právnik a laik sú vo vzťahu vzájomného interskupinového uznávania – vzájomne sa uznávajú ako kolektívne subjekty –, a teda vzájomne k sebe pristupujú ako typy subjektov v sociokultúrnom celku založenom na princípoch humanizmu a že objektívne podporujú solidarizačnú kultúru v spoločnosti a tým aj jej vnútornú súdržnosť – kohéziu založenú na reprodukcii štandardizovaných správania a konaní.

Príklad komunikácie „právnik – laik“ evokuje jav známy ako paternalizmus a pripomína, že inkluzívna komunikácia sa týka aj sociálneho vzťahu označeného týmto výrazom. Paternalizmus chápaný ako poručnícky („otcovský“) vzťah je obmedzujúce zasahovanie do individuálnej slobody jednotlivca ako objektu poručníctva, takže pri analýze a opise inkluzívnej komunikácie, v ktorej práve ide o slobodu znevýhodňovaného aktéra, treba prihliadať aj na tento vzťah. Paternalizmus, uplatňovaný v sociálnom živote tým, že nejaký subjekt pristupuje k inému s presvedčením „ja/my viem/vieme najlepšie, čo je aj pre teba/vás najlepšie“, odporuje idei sociálnej inklúzie, ktorá sa upriamuje na „dospelého“, svojprávneho, emancipovaného jednotlivca, a preto sa presadzuje prechod od paternalistickej komunikácie k inkluzívnej. Výrazným príkladom je pohyb týmto smerom v komunikácii lekára s pacientom, v ktorej tradične dominoval paternalistický model – živený duchom Hippokratovho odkazu –, založený na dominancii lekára opretej o silu jeho „otcovskej“ autority, plynúcej z faktu, že on je medicínskym expertom, a teda najlepšie vie, čo je pre pacienta prospešné. Paternalistický vzťah sa navodzuje a reprodukuje zodpovedajúcou komunikáciou, komunikačné praktiky lekára sú riadené paternalistickým komunikačným modelom. Od tohto modelu sa upúšťa, nahrádza ho model partnerskej komunikácie (porov. napr. Schweickhardt – Fritzsche, 2007), ako to pozorujeme aj

v reláciách, ako pedagóg – študent, rodičia – deti, manažér – zamestnanci a pod. Má to znamenať, že „poručníctvo“ vôbec je v sociálnej interakcii nelegitímne? Jednou z reakcií na „klasický“ paternalizmus je prístup označovaný ako „nudge“, založený na princípe „libertariánskeho paternalizmu“, podľa ktorého ľudia majú byť slobodní v rozhodovaniach, ale napriek tomu je legitímne ovplyvňovať ich správanie a konanie zvonka. Ide o také „poručníctvo“, aké je znesiteľné so zreteľom na slobodu. „Nudge“ je metóda na ovplyvňovanie správania a konania ľudí bez zákazov a príkazov (Baller – Schaller, 2017; autori odkazujú na ekonóma R. Thaler a právnika C. Sunstlina ako pôvodcov tohto pojmu). Teda je kompatibilná s princípom zdvorilosti a s nenásilnou komunikáciou.

Osvetľovanie inkluzívnej komunikácie v sledovanom aspekte so zreteľom na paternalizmus upriamuje pozornosť na otázku zdôvodniteľnosti „poručníctva“ v interakcii s momentom autority. Vynára sa otázka, ako je zlučiteľná autorita so vzťahom rovnosti, najmä ak nestrácame zo zreteľa, že inkluzívna komunikácia má podporovať presadzovanie ideí humanizmu, v ktorých sa kládol dôraz na oslobodenie človeka aj od autority, brániacej jeho emancipácii. Výsledkom riešenia tejto otázky má byť teda stav, že uznávanie autority nenaruší vzťah rovnosti a neoslabí ani svojprávnosť („dospelosť“) človeka. Z toho plynie, že legitímna je – ako sa bežne hovorí – prirodzená autorita. Taká autorita sa vyznačuje tým, že na základe kritického myslenia sa uznáva ako orientačná duchovno-morálna opora pri rozhodovaniach o spôsoboch konania. V sociálnom vzťahu rovnosti vystupuje tak ako *primus inter pares*, ako subjekt dôvery preverený kritickým myslením, ktorého pozícia „prvý“ medzi rovnými sa zdôvodňuje len tým, že má vlastnosti, ktoré ho uspôsobujú na orientáciu iných v životných situáciách. Pre vzťah rovnosti má rozhodujúci význam kritické myslenie, ktorým disponuje len emancipovaný jednotlivec. Ak sa nechceme vzdať idey paternalizmu pri pertraktácii inkluzívnej komunikácie, môžeme ju do nej vtiahnuť ako paternalizmus prirodzenej autority s interpretáciou „ona najlepšie vie, čo je pre iných, ktorí ju preverujú kritickým myslením, dobré v danej životnej situácii, a preto jej dôverujú“.

Sociálna hranica, ktorá sa v inkluzívnej komunikácii neutralizuje, je niekedy spojená s interpretáciou inakosti ako cudzosti, ako napríklad hranica medzi väčšinou „normálne“ orientovaných ľudí a komunitou LGBT. Presadzovanie inkluzívnej komunikácie v týchto prípadoch je podmienené aj dextrizáciou sociálneho vzťahu, zbavením tohto vzťahu príznaku cudzosti, aby inakosť nebola prekážkou inklúzie. Dextrizácia vzťahu vyžaduje zmenu v asimilačnej báze aktéra xenizácie, pretože z tejto bázy vychádza podnet k interpretácii inakosti ako cudzosti (detailný výklad tohto javu sa podáva v práci Dolník a kol., 2015). Čo je neasimilovateľné, resp. chceme, aby bolo také, je nám cudzie, resp. pragmaticky cudzie. Inak: čo nemôžeme včleniť do poriadku nášho vnútorného sveta (poriadku jeho kognitívnej, hodnotovej,

emocionálnej zložky), vnímame ako cudzie, na čo rozlične reagujeme – sú to naše xenoreakcie (xenofóbia a xenofília sú póly rozmedzia reakcií). Prejavy xenoreakcie závisia od toho, ako prístupujeme k poriadku nášho vnútorného sveta. Prístup môže byť striktný – to vedie k rigidnému poriadku –, alebo otvorený, umožňujúci zmeny v poriadku. Extrémnym prejavom striktného prístupu je fundamentalistická xenoreakcia, spočívajúca v rigoróznejšej ochrane stability vlastného poriadku a v absolútnom odmietaní inakosti interpretovanej ako cudzosť. Prijatie ideológie interpretačného relativizmu (v bežnom živote ju naznačujeme výrokmi, ako „Všetci sme ľudia“, „Aj oni sú ľudia“) vedie k otvorenému prístupu k poriadku vlastného vnútorného sveta, k pripravenosti na akomodačné reakcie.

Dexenizácia sociálneho vzťahu, ktorá otvára cestu k inkluzívnej komunikácii, zahŕňa aj zbavovanie sa stereotypov – kolektívnych úsudkov s hypergeneralizáciou a tým skresľujúcou skutočnosť –, viazaných na „cudzíu“ skupinu a často sprevádzaných stigmatizáciou jej príslušníkov. Deje sa to dexenizačnou akomodáciou, ktorá tkvie v tom, že zasahujeme do vlastnej asimilačnej bázy – poriadku vlastného vnútorného sveta – tak, aby nám umožnila rozumieť vnútornému poriadku príslušníkov „cudzej“ skupiny, čo vedie k rozptýleniu xenostereotypov a eliminácii stigmatizácie. V tejto súvislosti je prospešné upriamiť pozornosť aj na pragmatizáciu dexenizácie – účelové formálne zbavenie sociálneho vzťahu príznaku cudzosti –, a teda na pragmatizovanú inkluzívnu komunikáciu s účelovou motiváciou, napríklad získať voličské hlasy. Neautentická inkluzívna komunikácia, v tomto prípade predstieraný prístup k vzťahu medzi skupinami v duchu rovnosti a rešpektovania dôstojnosti a práv dexenizovanej skupiny síce podporuje egalitný diskurz, ale zároveň skryte zachováva tradíciu cudzostného vnímania sociálneho vzťahu s danými stereotypmi a stigmatizáciami. Nepravá inkluzívna komunikácia je tak latentná hrozba pre stabilitu sociálnej inklúzie, založenú na etickej koexistencii skupín v rámci daného sociokultúrneho celku. Dôveryhodnosť je, pravdaže, aj v inkluzívnej komunikácii podmienkou navodenia a udržania perzistentného sociálneho vzťahu. Kultivovanie takého vzťahu sa viaže na autentickú inkluzívnu komunikáciu.

INKLUZÍVNA KOMUNIKÁCIA NA VECNEJ ÚROVNI

Inkluzívna komunikácia na vecnej úrovni môže úspešne prebiehať len vtedy, keď sa neutralizuje znalostná dištinkcia, aktualizujúca sociálnu hranicu medzi aktérmi v ich epistemickej modalite. Aktéri sociálne znevýhodnení na základe znalostného deficitu v danej sociálnej interakcii môžu využiť svoje právo na egalitnú komunikáciu len za predpokladu, že ich koaktéri so znalostnou prevahou prejavia vôľu k operatívnejmu vyrovnaniu znalostného rozdielu, teda nie k jeho odstráneniu, čo spravidla nie je možné, ale k navodeniu stavu v danej komunikačnej udalosti, že sa aktéri v tejto udalosti optimálne dorozumievajú, optimálne si vzájomne rozumejú,

kognitívne sa zhodujú vo veci, ktorá je predmetom komunikácie. Inkluzívna komunikácia na tejto úrovni sa teda týka vecnoznanostnej stránky zrozumiteľnosti komunikátov, jej relevantnosti pre participáciu všetkých na komunikačnej udalosti s realizovaným nárokom na rovnosť a tým na sebarealizačné právo.

Vydarená inkluzívna komunikácia na vecnej úrovni znamená, že aktéri úspešne reagovali na otázku, ako môžu neutralizovať znalostnú dištinkciu, a tak eliminovať znevýhodnenosť plynúcu zo znalostnej asymetrie. Neutralizáciou sa navodzuje stav znalostnej kongruencie, zodpovedajúcej požiadavke optimálnej zrozumiteľnosti, teda najvyššej miery zrozumiteľnosti v danej komunikačnej udalosti. Riadi ju princíp kongruenčnej adaptácie, ktorý „prikazuje“ aktérom, aby svoje komunikačné reakcie nasmerovali na dosiahnutie znalostnej kongruencie, čím sa znalostne znevýhodnení aktéri oslobodzujú v danej komunikácii od svojej limitovanosti znalostným deficitom. Toto „nasmerovanie“ komunikačných reakcií sa deje prostredníctvom akomodačných a asimilačných komunikačných aktivít, orientovaných na znalostnú homogenizáciu aktérov pre danú komunikačnú udalosť. Aktér so znalostnou prevahou prispôsobuje vecnoznanostný obsah svojich komunikačných reakcií aproximatívne poznanej alebo anticipovanej kognitívnej zložke asimilačnej bázy – kognitívnemu poriadku vnútorného sveta – aktéra so znalostným deficitom, aby obsah jeho reakcií bol pre tohto aktéra asimilovateľný, zaraditeľný do jeho znalostného komplexu a kontextu. Akomodačné úsilie je zamerané na také zjednodušenie vecného obsahu komunikátu, aké zodpovedá kvalite asimilačnej bázy príjemcu a jeho inferenčným schopnostiam. Vecnoobsahová simplifikácia spojená s inferenčnou ľahkosťou vyžaduje aj primerané transparentné, jednoducho prístupné štylistické spracovanie obsahu. Tento aspekt komunikácie bol vždy v centre pozornosti rétoriky aj štylistiky, veď už v klasickej rétorike v rámci problematiky jazykového zobrazovania myšlienok (elocutio) popri jazykovej správnosti (latinitas), ozdobe (ornatus) a primeranosti (aptum) sa vyzdvihovala jasnosť (perspicuitas), čiže priezračnosť v prospech zrozumiteľnosti, stupňovateľnej alebo naopak znižovateľnej, a v normatívnej štylistike táto vlastnosť komunikátu sa stala súčasťou ideálnej štylizácie. V opise dejín rétoriky sa však poukazuje aj na Erasmusa Rotterdamského, na jeho pojem *erudita perspicuitas* – učená jasnosť –, vzťahujúci sa na aktivizačnú silu reči: reč je „výzvou“ pre príjemcu (porov. Göttert, 1994, s. 43; autor pripomína aj I. Kanta, ktorý nedbajúc na kritiku trval na legitímnosti vlastného jazyka – osvietenec Wieland mu prisúdil stigma „nezrozumiteľný argot“). Pojem „učená jasnosť“ obracia pozornosť na edukačný potenciál zrozumiteľnosti reči, na to, že riešenie otázky zrozumiteľnosti reči je aj šanca na presadzovanie náročnej jasnosti. Inkluzívna komunikácia je na takú šancu nastavená.

Keďže inkluzívna komunikácia je humanizačne orientovaná – jej existenčnou motiváciou je humanizácia človeka, spočívajúca v podpore realizácie a rozvíjania

jeho sebarealizačného potenciálu –, zrozumiteľnosť sa v nej neredukuje na snahu o to, aby príjemca proste bez problémov rozumel komunikátu, alebo inak povedané, aby obsah komunikátu bol pre príjemcu komfortne asimilovateľný. V inkluzívnej komunikácii aktéri so znalostnou prevahou sa neobmedzujú na vlastnú akomodáciu, na to, aby komunikát „napasovali“ na asimilačnú bázu príjemcu, upravili ho v duchu „polopatistickej“ priezračnosti, komfortnej jednoduchosti, ale stimulujú aj príjemcu k akomodačnej aktivite, teda k adaptácii kognitívnej zložky poriadku svojho vnútorného sveta na obsah prijímaného komunikátu, spracovaného na podklade asimilačnej bázy odosielateľa. Zodpovedá to aj zásade korektnej komunikácie: komunikácia je vzájomná akomodačno-asimilačná aktivita. Inkluzívnej komunikácii na sledovanej úrovni sa darí vtedy, keď podporuje tendenciu k vŕahovaniu aktérov so znalostným deficitom do kognitívneho poriadku aktérov so znalostnou prevahou, tendenciu ku gradácii zrozumiteľnosti. Inkluzívna komunikácia prispieva ku gradácii zrozumiteľnosti, k zvyšovaniu znalostnej úrovne, na ktorej sa aktéri dorozumievajú. O tendencii sa hovorí preto, lebo, samozrejme, nie každá inkluzívna komunikačná udalosť sa nesie v znamení tejto gradácie – často prebieha len ako adaptačná simplifikácia –, ale od inkluzívnej komunikácie v globále vzhľadom na jej humanizačné poslanie sa očakáva, že prispeje k zvyšovaniu znalostnej úrovne komunikácie v spoločnosti.

Podobne ako v minulosti aj v súčasnosti je otázka zrozumiteľnosti reči, textov, komunikátov živá. Nad svetom verejnej komunikácie sa vznáša požiadavka „Buď zrozumiteľný!“, ktorá sa najlepšie napĺňa, keď sa držíme pravidiel „čím jednoduchšie, tým lepšie“. Táto požiadavka je motivovaná demokratizáciou verejnej komunikácie, rozširovaním jej sociálnej bázy, ktoré navodzuje potrebu „reči pre všetkých“. Keďže žijeme v spoločnosti vyznačujúcej sa konzumnosťou, zábavnosťou a honbou za materiálным ziskom, masový konzum a vidina hmotného zisku nemôžu nezasať do toho, aký spôsob „reči“ – komunikácie – sa v spoločnosti presadzuje. Faktory, ktoré spôsobujú, že v objeme verejnej komunikácie sa zvyšuje podiel prostej zrozumiteľnosti, sú oporou tendencie k naturalizácii deintelektualizovanej komunikácie, spôsobu komunikácie zbaveného stimulácie intelektu. Vedie to ku kultúre intelektového komfortu, k stavu utlmovanej potreby interpretačnej sebarealizácie. „Je to kultúra s javom, ktorý môžeme nazvať jazykový populizmus, spočívajúci v takom spôsobe používania jazyka, ktorý zodpovedá očakávaniu masy formovanej touto kultúrou, pričom sa nedbá na to, že sa tým prispieva k antikultivačnému vplyvu na ňu, t. j. k zjednodušovaniu komunikácie s jej obmedzovaním na prvoplánový prístup k svetu a na navodzovanie sociálneho kontaktu na základe prvoplánového vzájomného porozumenia. Sociálna úspešnosť jazykového populizmu je, prirodzene, príťažlivou silou – možnosť získavania širokej recipientskej bázy priťahuje –, takže pole jeho vplyvu sa rozširuje. Zrozumiteľnosť ako základný predpoklad dorozumievania sa inštrumentalizovala, stala sa nástrojom jazykového populizmu, fungujúce-

ho ako sociálna praktika na získavanie vplyvu na čo najväčší okruh príjemcov“ (Dolník, 2017, s. 223). Pretože interpretácia je antropotvorný a humanizačný činiteľ – človek ako bytosť svojho druhu sa evolučne vyvinul nadobúdaním interpretačnej dispozície a ďalej sa vyvíjal jej rozvíjaním –, tento stav protirečí jeho objektívnej humanizačnej potrebe. Expanzia kultúry intelektovej nenáročnosti, gradácia jej demokratizácie (jej prenikanie do rozličných sfér, dokonca aj do sféry univerzitného vzdelávania) je tak antihumanizačným procesom. Otázka zrozumiteľnosti je tak otázkou humanizácie človeka s jej implikáciami (aké následky má utlmovanie humanizačnej potreby pre jednotlivca aj spoločnosť). Stimulácia inkluzívnej komunikácie má aj túto stránku – stimuluje ju uvedomovanie si tejto potreby.

Inkluzívna komunikácia so zreteľom na zrozumiteľnosť je – má byť – podporou intelektovej nekomfortnosti, udalosťou na stimulovanie interpretačnej kompetencie a na akomodačnú aktivizáciu asimilačnej bázy ako predpokladu gradácie zrozumiteľnosti, vyúsťujúcej do – nazvime to – inkluzívnej zrozumiteľnosti. Komunikát, v ktorom sa odráža znalostná prevaha jedného z aktérov komunikácie, je inkluzívne zrozumiteľný, keď spôsob jeho spracovania a odovzdávania umožňuje príjemcovi so znalostným deficitom optimálne sa priblížiť k autentickému mentálnemu obrazu referenčnej reality komunikátu. Výraz optimálne znamená „čo najviac za daných okolností“, teda ide o to, aby sa príjemca čo najviac priblížil k neskreslenému mentálnemu obrazu, čo hrozí jednak pri zjednodušovaní komunikácie na vecno-obsahovej úrovni a jednak pri jej neadekvátnej komplexnosti. Opakom inkluzívnej zrozumiteľnosti je nivelizačná zrozumiteľnosť, založená na neutralizácii znalostného rozdielu na nižšej úrovni (zodpovedajúcej aktuálnemu stavu asimilačnej bázy príjemcu). Kým predstava nivelizačnej zrozumiteľnosti motivuje k spôsobu komunikácie, ktorý má navodiť stav, že rozumenie komunikátu sa proste „dostaví“ (na nižšej úrovni), snaha o inkluzívnu zrozumiteľnosť vedie k spôsobu komunikácie, ktorý podnecuje k interpretačnej a inferenčnej aktivite, smerujúcej k tomu, aby príjemca dospel k optimálnemu rozumeniu komunikátu (na vyššej úrovni). K rozvoju inkluzívnej spoločnosti patrí podpora zväčšovania objemu verejnej komunikácie s inkluzívnou zrozumiteľnosťou, a teda znižovanie podielu komunikácie s nivelizačnou zrozumiteľnosťou.

INKLUZÍVNA KOMUNIKÁCIA V SEBAREFLEXÍV NOM ASPEKTE

V inkluzívnej komunikácii sa naliehavo aktualizuje aktivita subjektu v jeho sebareflexívnej modalite. Emancipačná a etická sebareflexia podporujú uvedomenosť v konaní subjektu, jeho autonómnosť, ktorá mu umožňuje existovať ako autopojetická bytosť. Sila sebareflexívnej schopnosti je prejavom stupňa jeho „dospelosti“, ktorý preukazuje tým, ako dokáže oslobodiť seba samého od vonkajších aj vnútorných tlakov, mať moc sám nad sebou, kontrolovať seba i diania, v ktorých sa ocitá. Keďže

inkluzívna komunikácia je založená na idei, že komunikácia má prispieť k naturalizácii vzťahu rovnosti slobodných subjektov, ich sebareflexia v konečnom dôsledku sa týka otázky, aké prekážky bránia hladkému štandardizovaniu spôsobov komunikácie navodzujúcich a reprodukujúcich egalitný vzťah subjektov so sebarealizačnou slobodou. Sebareflexia má potenciálne preventívny, diagnostický aj „terapeutický“ účinok – pomáha vedome predchádzať problémom, identifikovať ich aj hľadať racionálne riešenia. Problémy sa vyskytujú na vzťahovej aj vecnej úrovni inkluzívnej komunikácie – subjekt v sebareflexívnej modalite „striehne“ na problémy subjektu v epistemickej a etickej modalite. Všimnime si najprv problémy subjektu v etickej modalite, teda v inkluzívnej komunikácii na vzťahovej úrovni.

V najlepšom prípade aktéri komunikácie vystupujú ako „vzorné“ etické subjekty, ktoré sa správajú a uvedomene konajú tak, ako to vyžaduje korektná komunikácia, založená na vzťahu rovnosti s akomodačno-asimilačnou rovnováhou. Ich vedomie a vôľa sú zamerané jednak na to, aby prispievali k navodzovaniu a udržiavaniu partnerského vzťahu, zahŕňajúceho egalitnú empatiu, zdvorilosť a nenásilnosť, a jednak na to, aby čelili potenciálnej hrozbe, že sa nevychádza v ústrety ich sociálnej potrebe uznávanosti a že sa zasiahne do ich autonómie ako podmienky ich „dospelosti“, emancipovanosti. Možný problém v prvom prípade je reprezentovaný otázkou, ako máme postupovať, aby sme (a) predišli neúmyselnému (často podloženému „dobrou vôľou“) narušeniu vzťahu rovnosti, (b) aby nám neuniklo, že v istom ohľade nenapĺňame koaktérovu predstavu o egalitnom zaobchádzaní s komunikačným partnerom, a (c) aby sme primerane, účinne reagovali na identifikovaný problém. Problém (a) dobre ilustruje otázka, ako sa vyhnúť „odcudzujúcej komunikácii“ v chápaní M. B. Rosenberga v rámci výkladu nenásilnej komunikácie. Súhrne ju uchopuje takto: „Naučili jsme se ... spoustě způsobů ‚odcizující komunikace‘ ... Jedním způsobem odcizující komunikace je moralizující posuzování, které naznačuje chyby nebo špatnost lidí, kteří nejednají v souladu s našimi hodnotami. Dalším způsobem je srovnávání, které může bránit vcítění jak do pocitů druhých lidí, tak našich vlastních. Odcizující komunikace také zatemňuje naše povědomí o tom, že jsme odpovědní za své vlastní myšlenky, pocity a činy. Vyjadřování přání formou příkazů je dalším charakteristickým rysem komunikace, která brání vcítění“ (Rosenberg, 2016, s. 41). Stimulom sebareflexie môže byť skúsenosť každého z nás, že máme problémy „odosobniť sa“, aj keď vieme (ale niekedy si neuvedomujeme, resp. nechceme si uvedomiť), že za posudzovaním iných (moralizovaním alebo porovnávaním, čo je tiež forma posudzovania) sú naše hodnoty, za ktorými sú zasa naše potreby a záujmy, a že takým konaním živíme násilie. Inokedy máme problém s explicitným prevzatím osobnej zodpovednosti (napr. „V tej dobe sa inak nedalo, všetci sa pretvarovali“), využívame sebaochrannú atribúciu – vlastnú zodpovednosť zastierame tým, že príčinu nášho konania pripisujeme okolnostiam –, aby sme neohrozili vlastnú pozitívnu tvár, teda

našu heteroakceptáciu a tým aj vzťah rovnosti. Problém máme aj s používaním príkazov pri rešpektovaní princípu zdvorilosti a nenásilnej komunikácie. Problém (b) sa objavuje vtedy, keď napriek nášmu presvedčeniu, že naše komunikačné konanie prispieva k egalitnému vzťahu, koaktér – aspoň v istom ohľade – to tak nevníma, čo nedáva vždy dost jasne najavo (drastický príklad: prekvapivé urazenie niekoho, ale urazený to taktne nedáva priamo najavo). Sebareflexia sa tu vzťahuje na egalitnú empatiu, ktorou máme spoluprežívať egalitnú citlivosť druhého, a upriamuje nás na otvorenosť voči zastretým signálom s informáciou o tom, ako vníma koaktér naše komunikačné reakcie so zreteľom na sociálnu inklúziu. Problém (c), spojený s reakciou na spoznaný problém, sa dá znázorniť komplexnou otázkou, ako máme adaptačne meniť naše komunikačné reakcie v prospech riešenia spoznaného problému alebo aj ako máme metakomunikačne reagovať, aby sa problém odstránil.

V druhom prípade, keď ide o našu egalitnú senzitivnosť, našu potrebu „byť akceptovaný ako egalitný interaktant“, problém môže vzniknúť z angažovanosti v prospech nášho ega aj z miery vlastnej tolerancie. Angažovanie v prospech ega je prejav nášho sklonu k jeho evalvácii – k zvyšovaniu jeho hodnoty (doplneného sklonom k vyhýbaniu sa devalvácii ega) –, čo v prípade úsilia o jej maximalizáciu ohrozuje vzťah rovnosti (k výrazom vzťahujúcim sa na ego porov. Nakonečný, 1995). Sebareflexia nás upriamuje na otázku, aký účinok môže mať tento sklon na zhadu o rovnosti v komunikačnom dianí, a má viesť k sebaregulácii zameranej na zamedzenie asymetrizácie vzťahu v zmysle „ja som viac ako ty/vy“. Opačný problém sa objavuje v prípade, že sa ocitneme pred otázkou, čo môžeme ešte tolerovať koaktérovi, aby ma nepostihla taká devalvácia ega – zníženie jeho hodnoty –, ktorá ohrozí moje egalitné postavenie v interakcii. Sebareflexiou si môžeme uvedomiť, že určenie hranice tejto tolerancie v danej interakcii je skutočný problém, plynúci z toho, že na jednej strane sa chcem inkluzívne správať a konať voči koaktérovi a udržiavať egalitný vzťah, v mene čoho tolerujem isté antiinkluzívne reakcie, a na druhej strane si chcem ochrániť svoju dôstojnosť.

Sebareflexiu stimuluje aj situácia, keď sa rozhodujeme o prípustnosti paternalistických komunikačných reakcií v danom kontexte. Aj keď si uvedomujeme rozpornosť vzťahu medzi emancipovanosťou a paternalizmom, niekedy sa nám nezdajú antiinkluzívne komunikačné reakcie vnímané ako prirodzene paternalistické. Predpokladom takého vnímania je taká vzájomná empatia, z ktorej pramení presvedčenie aktérov o úprimnosti vzájomného vzťahu, takže je prirodzené, že isté paternalistické komunikačné reakcie sa vnímajú tiež ako úprimné – ako úprimná angažovanosť v prospech druhého –, takže tieto reakcie nespochybňujú vzájomnú heteroakceptáciu, ale ju potvrdzujú. Viera vo vzájomnú úprimnosť neutralizuje antiemancipačnosť paternalistických reakcií, pravda, ak oslovený aktér nezaujal stanovisko antipaternalistického fundamentalistu (jeho principiálna reakcia je „Nepoučuj ma!“).

Dôležitosť sebareflexie sa úmerne zvyšuje s tým, ako silne je ten-ktorý aktér v zajatí svojho egocentrizmu, štandardizovaných správani a konaní aj sedimentovaných individuálnych spôsobov reakcií. Výrazne sa to prejavuje, keď na neho dolieha tlak paradigmatického diskurzu, napríklad diskurzu o komunite LGBT. S týmto diskurzom sa aktualizoval problém dexeinizácie vzťahu „normálnej“ väčšiny k tejto komunite. Aktéri sa vyrovnávajú s týmto problémom v závislosti od sily spomínaného zajatia a od toho, ako zlegitímňujú svoj postoj. Dôležitosť sebareflexie je tu výrazná, pretože ak je aktér zástancom inkluzívnej spoločnosti, ale jeho postoj k dexeinizácii tohto vzťahu nie je vyhranený, musí uvažovať o všetkých argumentoch súhlasného aj odmietavého postoja. Sebareflexia tu vyjavuje aj problém udržiavania vlastnej autonómie, emancipovanosti so zreteľom na tlak verejného diskurzu (krajnosti: mechanicky podlieham diskurzu, alebo fundamentalisticky ho odmietam).

Sebareflexia vo vzťahu k vecnej úrovni inkluzívnej komunikácie sa týka problémov zrozumiteľnosti komunikátov, a to z hľadiska aktérov so znalostnou prevahou aj tých so znalostným deficitom. Keďže v spoločnosti sa presadzuje, podporuje idea inklúzie a tým inkluzívna komunikácia, všeobecným záujmom je nastavovanie sa na inkluzívnu zrozumiteľnosť. Kultivovanie tejto zrozumiteľnosti je príspevkom ku kultivovaniu inkluzívnej spoločnosti. Aktéri so znalostnou prevahou v tomto duchovnom rámci sa sebareflexívne upierajú na otázku, aké komunikačné praktiky zodpovedajú záujmu o dosahovanie inkluzívnej zrozumiteľnosti, čiže akými praktikami sa dajú vytvoriť podmienky na to, aby sa aktér so znalostným deficitom mohol apercipčne adaptovať na komunikát, ktorý presahuje rámec jeho aktuálnej kognitívnej asimilačnej bázy. Sebareflexia aktérov so znalostným deficitom je nástrojom kontroly vlastnej kognitívnej otvorenosti, nastavenosti aj na iné vnímanie referenčnej reality, aké je to, ktoré je súčasťou ich ustáleného nazerania na svet. S akceptovaním idey inklúzie a inkluzívnych praktík nie je zlučiteľný postoj, z ktorého plynie indiferentná reakcia v duchu „tomu ja nerozumiem“ v protiklade s kompatibilnou reakciou v zmysle „som pripravený na inkluzívnu zrozumiteľnosť“. Dôležitým problémovým momentom je presunutie vnímania istej referenčnej reality do iného rámca nazerania (táto potreba inšpirovala rozpracovanie techniky „reframing“; Bandler – Grinder, 1985). Komponentom sebauvedomovania vo vzťahu k zrozumiteľnosti je aj otázka, či zaujímam stanovisko, pozíciu, východisko a pod., z ktorého sa uchopuje daná referenčná realita, čím splňam predpoklad na interpretáciu kľúčových výrazových štruktúr komunikátu tak, aby som dospel k inkluzívnej zrozumiteľnosti.

Inkluzívna zrozumiteľnosť komunikátu ako spoločný vzťažný bod sebareflexie aktérov so znalostnou prevahou a znalostným deficitom im otvára možnosť, aby metakomunikáciou koordinovane riadili interakciu tak, aby sa neutralizovala znalostná diferenciacia medzi nimi. Metakomunikačnými reakciami obidve strany dávajú

najavo, na aké prekážky narážajú pri úsilí o dosiahnutie takej zrozumiteľnosti, a tým podporujú kognitívnu empatiu. Neutralizačnými metakomunikačnými praktikami, ako napríklad prerušeniami typu „Tomu celkom nerozumiem“, otázkami v zmysle „Chápem to dobre?“ alebo výzvou na opakovanie segmentu komunikátu a pod., aktéri spoločne udržiavajú komunikáciu v línii inklúzie a zisťujú, na akej znalostnej úrovni môžu dospieť k zrozumiteľnosti. Tieto aktivity sú však pod vplyvom záujmu aktérov o pozitívnu seba prezentáciu, ich sklonu k prejavovaniu sa s pozitívnou tvárou. Aktéri so znalostnou dominanciou sú zainteresovaní na prezentácii svojej expertnosti, ktorá vzbudzuje rešpekt až obdiv (prejavuje sa v nej mocenský sklon, sklon k preukazovaniu svojej duchovnomocenskej pozície), a ich kontraaktéri sú pod vplyvom obavy, že ich seba prezentácia môže mať devalvačný účinok (môžu byť vnímaní ako nechápaví, intelektovo obmedzení, nepružní a pod.). Tieto sklony a záujmy aktérov pôsobia antiinklúzivne, pokiaľ medzi nimi nie je konsenzus o tom, že tieto sklony a záujmy sú v danej interakcii suspendované. O ich vylúčení z komunikačného diania sa môžu vzájomne presvedčiť metakomunikáciou. Demokratická inklúzivnej komunikácie v spoločnosti, spätá s občianskou emancipáciou jej členov, zahŕňa aj naturalizáciu tohto konsenzu – pre aktérov má byť prirodzené, že pri úsilí o inklúzivnú zrozumiteľnosť sa vyhýbajú rušivým seba prezentáčnym prejavom. Podpora sebareflexie ako sebauvedomovacej, sebakontrolnej a sebaregulačnej kompetencie je teda aj kultiváciou aktérov komunikácie so zreteľom na ich schopnosť dospieť k inklúzivnej zrozumiteľnosti s vylúčením záporného vplyvu seba prezentáčnych záujmov. Kultivovaní aktéri sa prezentujú ako „experti“ na inklúzivnú zrozumiteľnosť.

Obrátenie pozornosti na neutralizačnú metakomunikáciu nás približuje k jazykovému stvárňovaniu komunikátov s ohľadom na inklúzivnú zrozumiteľnosť. Sebareflexie sa nemôže netýkať otázka, ako mám ako „užívateľ“ znalostnej prevahy“ jazykovo spracovať a prezentovať to, čo má byť adresátovi inklúzivne zrozumiteľné, teda aby mi rozumel na optimálnej znalostnej úrovni, t. j. na najvyššej úrovni, ktorá sa dá – ako to predpokladám – dosiahnuť v danej interakčnej udalosti. Inak povedané, ide o uvedomovanie si problému jazykového sprostredkovania obsahov, ktorým dokážem dosiahnuť, že ich recipient spracuje s optimálnou mierou akomodácie (svoju asimilačnú bázu prispôbi obsahom v takej miere, akej je len v danej situácii schopný). Spôsob jazykového sprostredkovania má aktivizovať akomodačný potenciál príjemcu tak, aby ten dospel k inklúzivnému rozumeniu komunikátu. Jeden z možných prístupov k objasneniu tohto javu je vychádzať z pojmu transparentnosť a z tézy, že optimálny spôsob jazykového sprostredkovania obsahov spočíva v použití optimálne transparentného jazyka, v čom sa prejavuje princíp optimálnej transparentnosti. Konanie riadené týmto princípom čo najlepšie sprístupňuje aktualizovaný výsek vnútorného sveta konajúceho v danej interakčnej udalosti. „Čo najlepšie“ zna-

mená také sprístupňovanie, o ktorom sa konajúci domnieva, že najpravdepodobnejšie zaručí navodenie autentického ekvivalentu tohto výseku u príjemcu vynaložením takej kognitívnej námahy, aká je rentabilná z hľadiska želanej kultúry dorozumievania, t. j. znalostnej úrovne, na akej sa komunikácia o niečom odohráva.

Transparentnosť jazyka stvárnajúceho komunikát je určený tým, ako priezračná je jeho explicitná jazyková štruktúra pre recipienta v aktuálnom komunikačnom kontexte (za daných okolností), čiže aká je „sprístupňujúca priesvitnosť“ tejto štruktúry pre príjemcu. Rozhodujúci je stav relevantných znalostí recipienta: premenlivosť tohto stavu koreluje s mierou explicitnosti. Od tohto stavu závisí, čo môže byť len implicitne vyjadrené bez toho, aby jazyk komunikátu nebol dostatočne transparentný. Ako je už dávno opísané, tvorca komunikátu môže počítat s inferenčnou kompetenciou recipienta, umožňujúcou dávať do vzťahu explicitne vyjadrené prvky v komunikáte so znalosťmi prvkami a vyvodzovať závery. Prihliada teda na inferenčnú bázu príjemcu a v závislosti od toho, ako pozná, resp. ako odhadne stav tejto bázy, môže zvyšovať alebo znižovať stupeň explicitnosti jazykovej štruktúry komunikátu bez následku pre jej transparentnosť. Inferenčná báza je súčasť znalostného horizontu, podmieňujúceho kultúrnu úroveň dorozumievania. Pri inkluzívnej komunikácii, zameranej na inkluzívnu zrozumiteľnosť, ide o to, aby dorozumievanie neprebiehало len na nižšej kultúrnej úrovni (zodpovedajúcej znalostnému horizontu aktéra so znalosťným deficitom).

Koncept „optimálne transparentný jazyk“ však vyžaduje komplexnejší opis a hlbšie vysvetlenie spolu s konceptom „kultúra dorozumievania“. Žiada sa analýza optimálnosti explicitno-implicitnej jazykovej štruktúry vo vzťahu k inkluzívnej komunikácii, a to nielen so zreteľom na jej vecnú úroveň, zrozumiteľnosť, ale aj na jej vzťahovú úroveň aj na rozličné iné efekty vyvolávané touto štruktúrou. Významnou otázkou pritom je štylistický aspekt kultúry dorozumievania. Štylistické – štylizačné a štylistickointerpretačné – znalosti nemôžu byť vyňaté z kultúry dorozumievania, čím sa problematika inkluzívnej komunikácie komplikuje. Osobitnou otázkou je inkluzívny jazyk chápaný ako jazyk zbavený diskriminačných, exkluzívnych prvkov (markantný príklad: presadzovanie „rodovo vyváženého jazyka“), ktorý má podporovať inklúziu, ale súčasne vzbudzuje pocit násillia páchaného na jazyku.

Na to, aby sme lepšie rozumeli transparentnosti vo vzťahu k jazyku a komunikácii, je užitočné sledovať ju v širšom kontexte. Vo verejnom živote výraz *transparentný* najčastejšie sa vyskytuje v súvislosti s prístupom k informáciám a s korupciou: transparentné výberové konania, zmluvy, toky financií a pod. patria k charakteristickým príznakom občianskej spoločnosti. Transparentnosť sa ukazuje ako jasný pozitívny jav. Filozof však upozorňuje, že „tým, ktorí transparentnosť redukujú výlučne na problematiku korupcie a svobodné výmeny informácií, uniká její skutočný rozměr“ (Byung-Chul Han, 2016, s. 74). Vysvetľuje, že žijeme v spoločnosti transparentnosti, ktorá sa nápad-

ne prejavuje ako spoločnosť pozitivity. To je spoločnosť, ktorá sa formuje odstraňovaním negativity, charakteristickej pre disciplinárnu spoločnosť, ktorej fungovanie je značne ovplyvnené zákazmi a príkazmi (prevláda modalita *smieť* – *nesmieť*). Je niečo problematické v odstraňovaní negativity? Širší pohľad ukazuje, že to prináša závažný problém, ktorý dobre ozrejmuje imunologická metafora.

Imunologická obrana je zameraná proti inému, cudziemu, ktoré ohrozuje vlastné, teda predmetom tejto obrany je všetko cudzie: cudzosť vyvoláva imunitnú reakciu. Imunologicky iný, cudzí prvok je negatívny, pretože vniká do vlastného, aby ho negoval. Ak vlastné nedokáže samo negovať negatívny vplyv cudzieho, zaniká, hynie (takže základnou črtou imunity je dialektika negativity: vlastné neguje negativitu cudzieho, keď sa účinne bráni; filozof sa môže odvolať na Hegelov princíp „negácia negácie“). Iné, cudzie, teda aktivizuje imunitný systém. Ak niet aktivizačného prvku, tento systém „žije pokojne“. Filozof zisťuje: „Dnes však zaujala miesto jinakosti *diference*, ktorá žiadnou imunologickou reakciou nevyvoláva“ (op. cit., s. 8). Ide o to, že v globalizácii vnímanie iného, cudzieho sa mení na vnímanie len odlišného, diferencovaného, čo súvisí s procesom odbúravania hraníc, a to aj medzi vlastným a cudzím (porov. aj s javom známym ako hybridizácia). Čoraz viac sa odbúrava negativita, čo je konformné so smerovaním k spoločnosti transparentnosti, v ktorej sa veci stávajú transparentnými tým, že sú zbavené negativity, sú „*vyhlazené a vyrovnané*“ a bez odporu sa „dajú asimilovať plynulými tokmi kapitálu, komunikácií a informácií“ (op. cit., s. 73). Dôležité je ono „bez odporu“, bez vzdorovania asimilácii, pretože to, čo odporuje, vzdoruje, len ruší a brzdí transparentňovanie vecí a procesov v spoločnosti. Transparentnosť je „*systémový tlak*“, ktorým sa spoločnosť mení na „spoločnosť vynuceného konformity“ (op. cit., s. 74). Tým, že je zbavovaná negativity, len potvrdzuje a optimalizuje existujúci politicko-ekonomický systém – radikálne spochybnenie tohto systému sa vylučuje. Spoločnosť transparentnosti mení aj kvalitu ľudskej duše, napríklad láska sa „redukuje na pouhé aranžmá príjemných pocitů a od veškeré složitosti a následků oproštěných vzruchů“, a tak „láska je domestikovaná a zpozitívňena na formulku konzumu a komfortu“ (op. cit., s. 79), čo v konečnom dôsledku v kumulácii s inými „spozitívňeniami“ vedie k nadmiere pozitivity, ktorá vyvoláva „poruchy jako vyčerpání, únava a deprese“ (tamže).

Z tohto pohľadu teda transparentnosť znamená podporovanie pozitivity elimináciou negativity, čo vedie ku konformite a komfortu. Predchádzajúci stručný výklad optimálnej transparentnosti používaného jazyka v tomto filozofickom svetle sa dá doplniť tým, že výraz *optimálny* sa vzťahuje na priestor pre negativitu v transparentnosti. Optimálne transparentný jazyk vykazuje toľko negativity, koľko je potrebné na to, aby asimilácia narazila na vzdor, ktorý narúša konformitu a mentálny komfort. Zodpovedá to presvedčeniu, že negativita „je potravou života ducha“. *Jiné v toméž, které vytváří negativní napětí, udržuje ducha při životě*“ (op. cit., s. 78).

ZÁVER: INKLUZÍVNA KOMUNIKAČNÁ SEBAREALIZÁCIA

Vývoj spoločnosti k inkluzívnosti je podporovaný inkluzívnou komunikáciou. Inkluzívna komunikačná kompetencia nadobudla výraznú spoločenskú dôležitosť, jej rozvíjaním sa zväčšuje komunikačná sloboda a tým aj inkluzívny komunikačný sebarealizačný potenciál. Želaným stavom je, aby sa inkluzívna komunikačná sebarealizácia stala prirodzenou vlastnosťou členov spoločnosti, stotožnených so zásadou rovnosti príležitostí. V tomto procese („aby sa stala“) sa naturalizujú inkluzívne orientované komunikačné reakcie, čo vedie k sedimentácii záujmu o inkluzívnu komunikačnú sebarealizáciu, vyvolávajúcejmu potrebu oslobodzovať sa od toho, čo túto sebarealizáciu hatí. Táto potreba aktivizuje sebareflexiu: želaným stavom je nutkavá sebareflexívna sebarealizácia aj vo vzťahu k inkluzívnej komunikácii. Sebareflexia ako kontrolný a riadiaci mechanizmus pomáha zväčšovať inkluzívnu komunikačnú sebarealizačnú slobodu, teda eliminovať obmedzenia inkluzívneho komunikačného sebarealizačného potenciálu. Ide o obmedzenia plynúce z vlastného znalostného deficitu, týkajúceho sa vzťahu aj vecnej úrovne komunikácie a vyvolávajúceho otázky, ako „Komunikujem dostatočne korektné so zreteľom na inklúziu?“, „Darí sa mi vyhýbať sa komunikačnému násiliu?“, „Nie sú moje komunikačné praktiky paternalistické?“, „Ako prispievajú moje komunikačné reakcie k dexeizácii sociálneho vzťahu?“, „Sú moje komunikačné postupy primerané s ohľadom na neutralizáciu znalostnej diferencie?“, „Darí sa mi používať optimálne transparentný jazyk?“, „Na akej úrovni zrozumiteľnosti sa dorozumievame?“ a pod. Tieto otázky vedú ku kultivovaniu vlastného potenciálu, k objavovaniu vlastných možností, a teda k stavu liberalizačnej inkluzívnej komunikačnej sebarealizácie. Hovoríme tu o emancipačnej sebareflexii.

Sebareflexia má zvyšovať stupeň uvedomenosti, a teda úroveň uvedomenosti, na ktorej je subjekt schopný zasahovať do vlastnej inkluzívnej komunikačnej sebarealizácie. Keďže vystupujeme ako individuálny aj kolektívny subjekt – so svojou individuálnou identitou aj ako reprezentanti kolektívov –, sebareflexia je orientovaná na interindividuálnu aj interkolektívnu (interskupinovú) inkluzívnu komunikáciu. V oboch prípadoch emancipačná sebareflexia je v službách egalitného vzťahu, neutralizácie sociálnej hranice, ktorá jednu stranu znevýhodňuje, a vytvárania priestoru pre paritnú sebarealizačnú slobodu. A v oboch prípadoch sebareflexia na jednej strane naráža na problém plynúci z egoizmu a egocentrizmu subjektu v spätosti s mocenským sklonom a na druhej strane na prekážku danú sklonom k submisívnosti a nekritickému uznávaniu authority. Z hľadiska demokratizácie spoločnosti so zreteľom na inklúziu v popredí je interkolektívna inkluzívna komunikácia (komunikácia väčšiny s menšinou, s marginalizovanými, sociovedecká komunikácia a pod.), ktorou sa podporuje participačná sloboda znevýhodnených skupín, a teda premena spoločnosti s vylúčenými, odsunutými na spoločnosť pre všetkých.

Presadzovanie interindividuálnej inkluzívnej komunikácie prispieva k stabilizácii inkluzívnej komunikačnej kultúry, teda k štandardizácii komunikačného konania v duchu sociálnej inklúzie. V takom duchovnom prostredí inkluzívna komunikačná sebarealizácia je organickou súčasťou sebarealizácie slobodných ľudí v demokratickej spoločnosti.

Literatúra

- BALLER, Gaby – SCHALLER, Bernhard: Kommunikation im Krankenhaus. Wiesbaden: Springer Gabler 2017. 271 s.
- BANDLER, Richard – GRINDER, John: Reframing. Padersborn: Junfermann 1985. 208 s.
- BYUNG-CHU, Han: Vyhořelá společnost. Praha: Rybka Publishers 2016. 286 s.
- ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. – VIŠŇOVSKÝ, E.: Historické typy racionality. Bratislava: Iris 1997. 328 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda 2017. 248 s.
- DOLNÍK, Juraj a KOL.: Cudzosť – jazyk – spoločnosť. Bratislava: Iris 2015. 316 s.
- GERBERY, Daniel – DŽAMBAZOVIČ, Roman: Inovatívne orientácie v sociálnej politike: Perspektíva sociálnej inklúzie. Bratislava: Univerzita Komenského 2011. 128 s.
- GÖTTERT, Karl-Heinz: Einführung in die Rhetorik. München: Wilhelm Fink Verlag 1994. 238 s.
- Kontroverse Inklusion. Ansprüche, Umsetzungen und Widersprüche in der Schulpädagogik. Hrsg. K. Müller – S. Gingelmaier: Weinheim: Beltz Juventa 2018. 262 s.
- MAREŠ, Peter – SIROVÁTKA, Tomáš: Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. In: Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2008, vol. 44, č. 2, s. 271 – 294.
- NAKONEČNÝ, Milan: Psychologie osobnosti. Praha: Academia 1998. 336 s.
- ROSENBERG, Marshall B.: Nenásilná komunikace. 4. vyd. Praha: Portál 2016. 224 s.
- SCHULZ von THUN, Friedemann: Miteinander Reden: Fragen und Antworten. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt 2007. 269 s.
- SCHWEICKHARDT, Axel – FRITSCHKE, Kurt: Kursbuch ärztliche Kommunikation. Köln: Deutscher Ärzte-Verlag 2007. 290 s.
- TAJFEL, Henri: Gruppenkonflikte und Vorurteil: Entstehung und Funktion sozialer Stereotypen. Bern: Hans Huber 1982. 196 s.